

AJASÕNAD VARASEL PERIOODIL EESTI LAPSEKEELES

Sirli Parm

Ülevaade. Artiklis käsitletakse ajasõnade ilmumist lapsekeelde ja nende kasutust varasel perioodil ehk enne lapse kolmeaastaseks saamist. Analüüsitav materjal pärineb andmebaasi CHILDES eesti laste lindistustest ja kolmikute korpuse lindistustest. Ajakategooria omandamise algetapil on repertuaaris esialgu vaid olevikuaja väljendamise vahendid, kuid enne kolmeaastaseks saamist hakkavad lapsed rääkima ka neist sündmustest, mis minevikus aset leidsid või mis alles ees on. Siinse uurimuse eesmärgiks on vaadelda, missugused ajasõnad ilmuvad esimestena ning millises tähenduses need esinevad. Tulemused näitavad, et esimesed ajasõnad on deiktikud, mis a) osutavad olevikule (*praegu, nüüd, täna*), minevikule (*eile, ammu*) ja tulevikule (*homme, kohe, varsti*); b) iseseisvalt ei osuta ühelegi ajale, kuid viitavad korduvusele või järgnevusele, n.o hängusama tähendusega ajasõnad: *juba, veel, alles, jälle* ning c) väljendavad kirjeldatava tegevuse ajalist järjestuslikkust: *enne, pärast ja siis*.*

Võtmesõnad: esimese keele omandamine, sõnavara, semantika, ajakategooria, eesti keel

1. Sissejuhatus

Varase lapsekeele uurimisel keskendutakse enamasti sõnavara ja grammatilise struktuuri omandamise kirjeldamisele. Kuigi lapsed suudavad sõnu produtseerida ja järele korrata suhteliselt vara (juba enne üheaastaseks saamist), võtab nende täiskasvanupärane kasutus veel aega. Alates umbes kolmandast eluaastast alustavad lapsed komplekssemate väljendite loomisega (Diessel 2004) ning aste-astmelt areneb nende keeekasutus täiskasvanupäraseks. Kuid millised on sõnad, mis ilmuvad lapse keelde esimestena, ja miks just need? Need küsimused on uurijaid köitnud juba pikemat aega ning erinevatest lähtekohtadest on püütud neile vastuseid leida (nt Bloom 2000, Clark 1973, 2009, Slobin 1985, Tomasello 2003 jt).

* Uurimust on toetanud Eesti Teadusfondi grant nr 7492.

Uurijad pole siiani üksmeelel, milliste printsiipide järgi omandatakse sõnavara, kuid ollakse veendunud selles, et esimesed sõnad luuakse sildistamise otstarbel ehk need on sellised, mis tähistavad lapsele olulisi asju, inimesi ja tegevusi. Eesti keele omandamise uurimustest (Argus 2004: 26) selgub, et esimesed sõnad ilmuvad enne üheaastaseks saamist, need on nimetavakujulised ja kuuluvad enamikus pragmaatilis-leksikaalsesse klassi, mis tähistavad “lapsele olulisi inimesi”. Sõnavara omandamise uurimused eesti keele kohta keskenduvad peamiselt nimisõnadele (vt nt Argus 2004, Salasoo 2005), verbidele (vt nt Salo 1995, Argus 2007, Vija jt 2009, Pajusalu jt 2011) ja pronoomenitele (vt nt Vija 2005, 2007). Uurimused, mis keskenduksid eesti lapse varases keeles ilmuvate ajaväljendite kasutusele ja tähendusele, esialgu puuduvad.

Siinse uurimuse eesmärk on selgitada, millised ajasõnad ilmuvad ajasüsteemi omandamise algetapil ehk enne lapse kolmeaastaseks saamist ning millises tähenduses neid kasutatakse. Käesolevas artiklis mõistetakse ajasõnade all kõike, mis kuulub leksikaalsesse ajakategooriasse – sõnu, millega tähistatakse ajasuhet või viidatakse sellele. Ajasõnade ilmumine keelde on otseselt seotud vajadusega väljendada kõnealuse sündmuse aega. Ajasõnu ei saa “õppida” mingi objekti või tegevuse ja selle kohta käiva tähistuse kokkuviimise teel. Pigem võiks ajasõnade väljendamise ja mõistmise arengut vaadelda koondatud tähelepanu idee raames (seda tutvustatakse lühidalt allpool osas 2). Senistes uurimustes on andmeid selle kohta, et kaheaastase eesti lapse kõnes esinevad nii olevikule, minevikule kui ka tulevikule osutavad ajasõnad (vt Argus 2008: 51, Vider 1995), ning et grammatilistest aegadest on kolmeaastaselt omandatud vähemalt olevik ja lihtminevik (vt Vihman, Vija 2006).

2. Ajasüsteemi omandamine

Sündmused on seotud ajaga, mil need toimuvad, on toimunud või alles tulevad. Neist lugusid jutustades peab lapsel olema omandatud ajasüsteem. On väidetud (Weist 2002b: 198), et ajasüsteemist arusaamine ja leksikaalse ajakategooria omandamine pole neljandaks eluaastaks veel kaugeltki täielik. Kuid keeltevaheline uurimus on näidanud, et täiskasvanupärane ajasüsteem, kus verbi ajavormide ja ajaväljendite tähendused on enamasti vastavuses, kujuneb välja enne viieaastaseks saamist (vt Weist jt 1991: 69). Michael Tomasello (2003: 223) järgi valmistab lastele raskusi selliste ajaväljendite mõistmine ja omandamine, mille tähendus viitab mingile muule ajale kui käesolev hetk, ning komplitseeritud on paljude ajaväljendite kasutamine seoses verbidega, mis väljendavad tuleviku- või minevikuaega. Seda saab seletada üldise kognitiivse arenguga ajast arusaamisel, mille järgi paigutatakse siin ja praegu toimuv keskmesse ning sellest lähtub ajas osutamine edasi- või tagasisuunal (Tomasello 2003: 223). Sellest tulenevalt võib oletada, et lapse kõnesse ilmuvad minevikule ja tulevikule osutavad ajasõnad hiljem kui olevikule osutavad ajasõnad. Ajadeiksise (aja mõistestamine olevikukesksest nullpunktist lähtudes) arengut eesti lapsekeeles pole varem uuritud, kuid vihje selle kohta võib leida muutemorfoloogia omandamise käsitlusest. Nähtub, et kui võrrelda üldise deiksise (ruumi-, isiku- ja ajadeiksise) arengut ja muutemorfoloogia omandamist, siis varem areneb välja deiksise väljendamine leksikaalsete vahenditega. (Argus 2008: 34)

Olevikukeskset ajasüsteemi arengut võib seletada ka ajadeiksise olemuse ja koondatud tähelepanu seostega keele omandamisel. Psühholingvistilisest vaatenurgast lähtudes omandatakse keele sõnavara ja grammatika koondatud tähelepanu raames, mis hõlmab imiteerimist (eriti uute sõnade ja vormide puhul), suhtluseesmärkide tajumist ning kõige aluseks olevat ühiste vaatlusaluste objektide või tegevuste koos märkamist ja jagamist (Tomasello 2003: 22–25). Suhtluseesmärkide elluviimiseks rakendavad lapsed lalisemisperioodil ja isegi varem žestilist viitamist. See tähendab, et tähelepanu koondub viidatavale üksusele, laps ja täiskasvanu võtavad hoiaku viidatava suhtes ning keelelise arengu seisukohalt on oluline, millise väljendiga täiskasvanu sellele reageerib (nt *see, näe see seal* jmt). Viitamine on alati kõnelejakeskne (vt Levinson 1983), ajalise viitamise puhul viidatakse kõnehetkele ning kujuteldaval ajateljel sellest edasi või tagasi suunal. Deiksise funktsiooni keeles võib kirjeldada samuti kui tegevust, millega tõmmatakse tähelepanu kõnealusele üksusele (Elliot 1981: 141). Koondatud tähelepanu printsiibile tuginedes võib oletada, et ajalistest sündmustest rääkimisel asetab täiskasvanu end lapse poolt mõistetavasse deiktilisse nullpunkti.

4–7-aastaste eesti laste ajakategooria omandamise uuringust selgub, et opositsioon mineviku ja mittemineviku vahel areneb välja alles kuueaastaselt – olevikuvormid on mõistetavad küll juba vähemalt nelja-aastaselt, kuid mineviku- ja tulevikuvormide mõistmine ning kasutamine arenevad välja alles viie-kuueaastaselt. Eksperimentaalse uurimuse tulemustest ilmneb veel, et ajasõnad hõlbustavad 4–7-aastastel lastel verbi ajavormide õigesti tajumist ja kasutamist. (Argus, Parm 2010: 38) Sellest saab järeldada, et enne neljandat eluaastat omandatav ajasüsteem hõlmab nii leksikaalse (ehk ajasõnade) kui ka grammatilise aja arengu. Varase sõnavara uurimustes (nt Bloom 2000) räägitakse tihti sõnavara hüppelisest kasvust, mis leiab aset lapse vanuses umbes 1;5–1;8. Sellest tulenevalt saab eeldada, et enne lapse kolmeaastaseks saamist on lapse kõnes muu hulgas olemas ka piisav hulk ajasõnu, et osutada olevikule, minevikule ja tulevikule.

Richard Weisti (1986, 2002a, 2002b) järgi saab varase aja omandamise jaotada tinglikult kolmeks etapiks, mis pole oma periodiseeringult selgepiirilised, vaid pigem üksteisesse sulanduvad. Reichenbachi (1947) ajamudelile ja mitme keele uurimisandmetele tuginedes on Weist (2002a: 84) esitanud ajasüsteemi arengu etappide kirjelduse, mille kohaselt saab ajasüsteemi omandamine alguse hetkest, kui laps hakkab väljendama **kõnehetke aega** (KH). Sellele järgnevat etappi nimetatakse **süüdmuse ajaks** (SA), mil lapsed hakkavad kirjeldatava süüdmuse ajale viitama suhteliselt (u kaheaastaselt): nad hakkavad rääkima olnust või tulevast (minevik/tulevik) ja vastandavad kõnehetke nendele. **Relatiivse aja** (RA) etapi algus on piiritletud umbes lapse kolmeaastaseks saamisega, kui nad võimelised süüdmuste toimumise aega mõistma kesksest deiktilisest nullpunktist eemal, st kasutatakse ajasõnu, mis viitavad sellest minevikule või tulevikuks (Weist 2002a: 84).¹ Alates neljandast eluaastast läheneb ajasüsteemi omandamine täiskasvanupärasele ajast arusaamisele, kuid see pole selleks ajaks veel täielik (Weist 2002b: 196). Weisti väide ebatäieliku ajasüsteemi kohta põhineb William J. Friedmani (1982) uurimisel, mille järgi kujuneb ajasüsteemi mõistmine kahe erineva, kuid omavahel selgelt suhestuva kultuurispetsiifilise dimensiooni kaudu: ühikulise aja (nt päevad/aastaajad) ja kestuse aja (nt tunnid/kuud) kaudu. Nende täielik mõistmine

¹ Vt ajakategooria omandamise perioodide kohta ka Weist 1986: 371.

tuleb lastel umbes kümnendaks eluaastaks – päevaseid sündmusi suudavad lapsed järjekordulisust tähistavaid sõnu kasutades kirjeldada alates neljandast eluaastast, iga-aastaseid sündmusi umbes kuueaastaselt (Friedman 1982: 179). Seda väidet toetavad mitmed teisedki mõistmiskatsetel põhinevad uurimused (vt nt Winskel 2004: 333–336), mis ütlevad, et lapsed interpreteerivad ettevaatlikult just selliseid lauseid, millest arusaamiseks on oluline konventsionaalsete ajasõnade (nt *sügisel, kevadel*) mõistmine.

Lapse esimesed sõnad ilmuvad juba lalisemisperioodi lõpus ja ei pruugi olla ühetähenduslikud ning nende puhul tuleb arvestada ka seda, et tähendused, mis võivad tähistada tegijat, tegevuse objekti, tegevust, olukorda, kohta jms, on põimunud paralingvistiliste ja mitteverbaalsete teguritega (Leiwo 1993: 86). Semantilised piirid objektide, nende omaduste ja tegevuste vahel on lapse varaste sõnade puhul ähmased (vt nt Bloom 2000).

Eesti lapsekeele sõnavara uurimisel on Kadri Vider (1995)² andnud leksikostatistilise ülevaate eesti keelt emakeelena kõnelevate 2–3-aastaste laste sõnavarast. Sõnaliikide sagedussõnastiku andmetel on enim kasutatavad ajasõnad *juba, alles, enne, pärast, homme, nüüd, praegu*. Tuginedes verbimorfoloogia arengu andmetele (Argus 2008) ning eelnimetatud leksikostatistilisele uurimusele, võib eeldada, et grammatilise aja ja leksikaalse aja väljendamise vahendid ilmuvad lapsekeelde samaaegselt. Teiste keelte uurimused on näidanud, et ajaline viitamine lapsekeeles algab kõnehetke ja sündmuse aja deiktiliste suhete väljendamisest (vt Weist 2002a, 2002b). “Ajadeiktikud viitavad ajalistele referentidele lähtuvalt kõnelemishetkest, nt *täna, homme, eile, nüüd, praegu*. Nendega viidatud ajahetke saame tuvastada ainult siis, kui teame, millal nad on öeldud.” (Pajusalu 2009: 189)

3. Andmestik

Uurimuse materjaliks on andmebaasi CHILDES eesti lapsekeelekorpus³ olevad nelja lapse ja kolmikute korpus⁴ olevate laste ning nende hoidjate vahelised spontaanse kõne lindistused. Analüüsitud keelematerjalist (kokku 90 tundi lindistusi) moodustab suurema osa Andrease alamkorpus⁵, mis sisaldab 74 tundi materjali (lapse vanuses 1;7.24–3;1.13). Väiksema osa moodustavad Mariliisi, Carlose ja Hendriku alamkorpused⁶, mis sisaldavad kokku 11 tundi materjali lastelt vanuses 1;7–2;9. Kolmikute korpus⁷es olev materjal hõlmab kolme lapse (vanuses 2;6–3;0) ja hoidjate vahelist dialoogi, mida on lindistatud 15 tunni ulatuses. Ülevaate materjalist annavad tabelid 1 ja 2. Erinevus materjali hulgas on tingitud lindistuste pikkusest: kui Andrease puhul on tegemist regulaarse pikiuuringuga, siis teiste puhul mõne-tunniste lindistustega.

Keelematerjali automaatseks analüüsimiseks on kasutatud programmi CLAN⁷, mis võimaldab transkriptsioonis CHAT kirja pandud andmete hulgast selekteerida uurimisalused sõnad koos kontekstiga. Seega on võimalik vaadelda ka sisendkeelt, mis ümbritseb sõna sisaldavat lausungit. Sisendkeele infot olen analüüsimisel arvesse võtnud järgmistel juhtudel: a) kui on olnud tarvis kindlaks teha, kas lapse

² See uurimus põhineb kümne eesti lapse keelematerjalil, mis hõlmab ühtekokku 14339 sõnet.

³ <http://childes.psy.cmu.edu/data/Other/Estonian> (20.02.2012).

⁴ Kolmikute korpus⁷ on koostanud Reili Argus, materjal pole veel lastekeelekorpusesse sisestatud, kuid on vormistatud vastavalt CHILDES-i transkribeerimis- ja kodeerimisreeglitele.

⁵ Andrease alamkorpuse on koostanud Maigi Vija.

⁶ Mariliisi ja Taimo alamkorpused on koostanud Kaja Kohler, Hendriku alamkorpuse on koostanud Reili Argus.

⁷ <http://childes.psy.cmu.edu/clan/> (20.02.2012).

öeldud sõna esineb vahetu imitatsioonina või mitte; b) kui lapsekeele ajasõna tähendus täpsustub sisendkeele konteksti kaudu. Sisendkeele ajasõnade esinemis-sagedust (vt tabelid 1 ja 2) toetavad ka suulise kõne korpuse sagedustabeli andmed. Sagedustabeli koostajad väidavad, et suuline argivestlus on igasuguse kultuuri suht-luse tuum ja esindab seega prototüüpset suulist suhtlust, mida kasutatakse kõige enam ning mis omandatakse kõige varem. Näiteks suulise argikõne sagedustabeli andmetel on täiskasvanute keeles sagedasemad ajasõnad *nüüd, juba, täna, kohe, jälle, pärast, praegu*. (Hennoste jt 2000: 264–283)

Lapsekeele esimesed sõnad on tinglikult määratavad (vt nt Leiwo 1993: 84), seepärast ei saa ka siinse analüüsi puhul tähelepanuta jätta mõningaid kitsaskohti varase lapsekeele ajasõnade identifitseerimisel ja analüüsimisel. Polüseemsete sõnade puhul olen analüüsimiseks valinud vaid aja tähenduses esinevad juhud (nt *veel* esineb lapsekeeles sagedasti pigem hulga tähenduses). Veel on kõne omanda-mise algetapile iseloomulik häälikulise kuju varieerumine (Argus 2005: 24), mis-tõttu võib ühe lapse spontaanse kõne materjalist leida sõnale mitu hääldusvarianti (nt *praegu: praegu, päegu, peegu, paegu, prägust; jälle: lälle; homme: omm* jm). Alati jääb võimalus, et kõiki hääldusvariante pole olnud võimalik sõnaks määrata ning sellest tulenevalt ei pretendeeri siinse artikkel niivõrd kvantitatiivsete kuivõrd kvalitatiivsete tulemuste näitamisele.

Üksikutel juhtudel esines analüüsitavas materjalis ka konventsionaalseid ajaväljendeid (nt *sügisel, kevadel*) ja mõõdunimisõnu (nt *päev, aasta, minut*), mis toetuvad konventsionaalsele ajaüksuste järgnevusele, ning ajalist kestust väl-jendavaid sõnu (*kaua, kuni*). Need sõnad on aga siinsest analüüsist välja jäetud, kuna neid esines lapse poolt iseseisvalt öelduna vaid mõnel korral, samuti annavad varasemad uurimused (nt Weist 2002b: 198) alust oletada, et konventsionaalse aja mõistmine kujuneb välja alles 6–10-aastaselt.⁸

4. Esimesed ajasõnad – deiktikud

Deiktilised ajasõnad ilmuvad lapse kõnesse suhteliselt vara – ajasüsteemi oman-damise algetapil räägivad lapsed sündmustest, mis kõnehetkel toimuvad (Weist 2002b: 265). Ann Veismann (Pajusalu jt 2004: 93–94) jagab eesti keele deiktilised ajaväljendid kahte põhitüüpi: piiritlevat aega märkivateks sõnadeks ja väljendi-teks, mis hõlmavad mingite konventsioonidega kehtestatud kindla ajavahemiku (*eile, eelmisel nädalal*), ning ähmaste piiridega ajale viitavad sõnad, mis osutavad suhteliselt ebamäärasele ajahetkele minevikus, olevikus või tulevikus (*äsja, varsti, kohe*); viimased jagunevad omakorda ajas kaugemale ja ajas lähemale osutavateks.

Järgnevas analüüsis leiavad käsitlemist ajasõnad, mis esinevad kuni lapse kolmeaastaseks saamiseni (täpsemalt vanuseni 3;1). Esmalt käsitletakse olevikule (*praegu, nüüd, täna*), seejärel minevikule (*eile, ammu*) ja tulevikule (*varsti, kohe, homme*) osutavaid ajasõnu, mis vaadeldud materjalis esinesid. Eraldi rühmana on välja toodud samuti deiktikutena käituvad ajasõnad *juba, veel, alles* ja *jälle*. Need on aja mõistestamisega seotud sõnad, mille interpreteerimiseks vajatakse ajalist mõõdet, ometi ei osuta nad iseseisvalt (nt ilma verbita) ei olevikule, minevikule ega tulevikule. Deiktiliste ajasõnade hulgas omakorda erinevad oma kasutus-

⁸ Võib eeldada, et alla kolmeaastasele lapsele suunatud kõnes on suhteliselt vähe selliseid ajaväljendeid, mis nõuavad mõistmiseks konventsionaalse aja tundmist. Ometigi oleks siinse uurimuse jätkuna huvitav järele uurida, kas konventsionaalsete ajaväljendite hulk suureneb hoidjakeeles lapse vanuse kasvades.

funktsioonilt ajamäärsõnad *siis*, *enne* ja *pärast*. Tegemist on ajalisele järjestusele viitavate sõnadega, millest vähemalt *siis* kannab jutustatavas tekstis ka sidususe funktsiooni. Neist sõnadest tuleb juttu analüüsisiosa lõpus.

Tabel 1. Ajasõnad CHILDES-i Andrease alamkorpuses
(lindistusi kokku 74 tundi; lühendid: L = Andreas; E = Andrease ema)

Ajasõna		1;11–2;0		2;0–2;5		2;5–3;1		Kokku	
		L	E	L	E	L	E	L	E
Olevik	<i>praegu</i>	2	13	124	98	159	135	285	246
	<i>nüüd</i>	–	37	254	299	788	372	1042	708
	<i>täna</i>	–	19	29	81	49	67	78	167
Minevik	<i>eile</i>	–	4	5	22	7	14	12	40
	<i>ammu</i>	–	–	–	2	6	4	6	6
Tulevik	<i>kohe</i>	–	–	15	53	42	64	57	117
	<i>varsti</i>	–	1	28	16	30	12	58	29
	<i>homme</i>	–	1	16	24	9	14	25	39
Vihje	<i>juba</i>	1	5	7	85	67	68	75	158
	<i>jälle</i>	7	11	37	48	107	49	151	108
	<i>veel</i>	–	77	20	122	34	108	54	307
	<i>alles</i>	–	–	3	13	39	15	42	28
Järjestus	<i>enne</i>	–	–	7	24	35	30	42	54
	<i>pärast</i>	–	6	21	39	11	46	32	91
	<i>siis</i>	–	67	353	565	1210	1018	1563	1650

Tabel 2. Ajasõnade esinemine CHILDES-i alamkorpustes ja kolmikute korpuses
(lindistusi kokku 26 tundi; lühendid: L = laps, E = ema, R = kolmikute kõne lindistaja)

Ajasõna		Carlos		Hendrik		Mariliis		Mihkel		Liisa		Mariann	
		1;8–2;6		2;5–2;9		2;6–2;9		2;6–3;0		2;6–3;0		2;6–3;0	
		L	E	L	E	L	R	L	R	L	R	L	R
Olevik	<i>praegu</i>	–	1	3	8	–	8	1	23	3	–	–	–
Minevik	<i>eile</i>	–	–	–	2	1	8	–	–	–	–	–	–
	<i>ammu</i>	–	–	6	5	–	–	–	–	–	–	–	–
Tulevik	<i>homme</i>	–	–	6	7	1	1	–	–	1	–	1	–
	<i>varsti</i>	3	3	–	–	–	3	–	14	–	–	–	–
	<i>kohe</i>	5	2	–	5	5	4	2	10	1	–	2	–
Vihje	<i>juba</i>	–	2	1	11	1	5	8	11	2	–	–	–
	<i>jälle</i>	3	8	–	4	–	7	–	–	–	–	–	–
	<i>veel</i>	–	21	3	23	1	44	3	45	2	–	4	–
Järjestus	<i>enne</i>	–	2	1	3	–	–	–	7	–	–	–	–
	<i>siis</i>	1	16	1	69	–	77	14	135	24	–	20	–

4.1. Olevikule osutavad ajasõnad

Esimeste ajasõnade hulgas on eesti lastel kõnehetke aega märkivad ehk olevikule osutavad *praegu*, *nüüd* ja *täna*. Seega saab esimeste ajasõnade tuleku paigutada lapse kaheaastaseks saamise piirile ning öelda, et leksikaalne aeg hakkab arenema esmalt olevikukesksena.

Ajasõnad *praegu* ja *nüüd* on sünonüümsed, tähistades kõnelemise hetke hõlmavat pikemat või lühemat ajalõiku. Mõlemad on lapsekeeles sagedasti esinevad sõnad, kuid neid kasutatakse siiski mõnevõrra erinevalt. Täiskasvanupärase kasutuse kohta on Veismann välja toonud sõnade *nüüd* ja *praegu* semantilise erinevuse: *praegu* ajaviide väidetakse olevat üldisem ja neutraalsem, mistõttu lauses võib sõna *nüüd* enamasti asendada sõnaga *praegu*, kuid vastupidi paraku on ebasobivam. Sõna *nüüd* tähendus on oma osutuselt kitsam ja kontrasteeriv, st leidub veel mingi ajahetk, millega sõna *nüüd* tähendus end suhestab. (Pajusalu jt 2004: 95) Siinse uurimuse materjalist nähtub, et olevikule osutavate sõnade *nüüd* ja *praegu* kasutus sageneb vanuse kasvades järsult, ehk kui enne kaheaastaseks saamist on lapse kõnes vaid mõni nimetatud oleviku ajasõna, siis juba kolmeaastaselt on need lapse sõnavaras ühed sagedasemad ajasõnad üldse (vt tabel 1).

Valdavalt esineb ajasõna *praegu* samas tähenduses, nagu täiskasvanudki seda kasutavad, ehk tähistamaks kõnelemise hetke hõlmavat lühemat või pikemat ajavahemikku. Sõna *praegu* kasutatakse juba ajasüsteemi omandamise algetapil, kui ilmuvad esimesed verbi olevikuvormidki. Märkimisväärne on *praegu* sage esinemine eitavas lauses (1), selline kasutus ilmub juba kaheaastaselt ehk kõnehetke väljendamise perioodil ning on valdav vähemalt lapse kolmeaastaseks saamiseni (näiteks Andreasel esineb eituse mõjualas *praegu* 82 korral 285-st). Eitavas lauses esinev *praegu* väljendab nimetatud tegevuse ja/või sündmuse mittetoimumist kõnehetkel ning mõnel juhul aitab implitseerida selle võimalikku toimumist kõnehetke eel või järel (2). Teiste laste lindistused on lühemad, kuid neiski leidub andmeid, et *praegu* esineb sagedasti eituse mõjualas. Hendriku alamkorpuse ja kolmikute korpuse andmetes esineb *praegu* kõigil juhtudel eitavas lauses.

(1) Andreas 2;1.0

*CHI: **päägu** [: praegu] ei laula.

(2) Andreas 3;1.04

*CHI: mina alles hakkkan tulema, ma **praegu** ei tule.

(3) Andreas 2;1.0

*CHI: **päägu** [: praegu] lindistas see äla [: ära].

Võib oletada, et eitavas kontekstis implitseerib *praegu* mingi muu aja, millal eitatud sündmus aset võiks leida (nt lausest *praegu ei lähe poodi* võib järeldada selle tegevuse hilisema võimaliku toimumise). Andrase alamkorpuse sisendkeele andmetest nähtub, et *praegu* esineb eitavas lauses 109 korral 246-st ehk lapsele suunatud kõnes umbes pooltel juhtudel. See omakorda osutab, et *praegu* kasutus lapsel on täiskasvanupärane juba varases eas. Veel leiab ühetähenduslik *praegu* varases lapsekeeles kasutamist perfektiiivsuse väljendamise osana (3). Sellistes konstruktsioonides esineb verb lihtmineviku vormis ning *praegu* edastab tähenduse, et mingi tegevuse lõppemine on kehtiv kõnehetke ajal.

Olevikule üldisemalt ning vahetu kõnehetke ajale viitav ajasõna **nüüd** ilmub kõnehetke väljendamise perioodil lapse kaheaastaseks saamise piiril (4) ning esiti näikse seda sõna kasutatavat ilma verbita. Võib oletada, et ajasõna **nüüd** tähendus on n-ö laiahaardeline, sellest järeljub kõnehetke ajal toimuv ning igal tingimusel täpsustavat verbi ei lisatagi (vrd *nüüd teletupsud = nüüd tulevad teletupsud*). Siiski lisandub vanuse kasvades nende väljendite hulk, kus esinevad koos nii ajasõna **nüüd** kui ka mingit situatsiooni või tegevust tähistav verb (5), ning vähenevad ilma verbita juhud.

(4) Andreas 2;0.03
*CHI: **nüüd** teletupsud.

(5) Andreas 3;0.27
*CHI: aga sealt **nüüd** läksid mutid ära, sealt läksid putukad ära.

Tuginedes ajasõnade *praegu* ja *nüüd* eelkirjeldatud semantilisele erinevusele, mis osutab, et *nüüd* kasutus täiskasvanukeeles on kitsam ja kontrasteerivam kui *praegu* kasutus, tuleb tõdeda, et ka lapsekeele *praegu* ja *nüüd* erinevad oma kasutuselt. Ajasõna *nüüd* abil väljendab laps vahetut kõnehetke aega, mis implitseerib tegevuse või situatsiooni muutuse või mingi tegevuse algushetke (6), (7). Sellest tulenevalt esineb ajasõna *nüüd* lapsekeeles järjestust hõlmavates mängusituatsioonides, kus laps näiteks asetab klotse, puhub seebimulle, asetab mänguasju ritta vms (8). Neis järjestust hõlmavates tegevustes esinev *nüüd* implitseerib samuti olukorra muutuse ja/või algushetke.

(6) Andreas 2;0.13
*CHI: **nüüd** auto päliseb [: pläriseb]

(7) Andreas 3;0.23
*CHI: mina keeran **nüüd** lahti.

(8) Andreas 2;0.10
*CHI: nii **nüüd** korki ka värviks, **nüüd** selle, **nüüd** selle, **nüüd** sellega, **nüüd** Adu [: Andreas] puhkab.

Olevikule osutav ühikuline ajasõna **täna** esineb lapsele suunatud kõnes küllaltki sageli (vt tabel 1) ning lapsel ilmubki see esialgu imitatsioonina ehk täiskasvanu poolt öeldu kordamisena, kuid KH+SA väljendamise perioodi alguses esineb ka juba iseseisvalt (9)–(11). Esialgu tähistab laps ajasõna *täna* abil vaid käesolevat hetke, mis ulatub ajas edasi (12), kuid umbes alates vanusest 3;0 ehk KH+SA+RA väljendamise perioodil leiab *täna* kasutust ka sellistes lausetes, kus laps viitab verbi mineviku ajavormi abil ajas tagasi (13), (14).

(9) Andreas 2;0.07
*CHI: **täna** jutustan sellise loo.

(10) Andreas 2;0.22
*CHI: **täna** issi sünnipäev.

(11) Andreas 2;0.26
*CHI: mis tuleb **täna** külla?

- (12) Andreas 2;8.13
*CHI: mängime **täna** tähemängu ära.
- (13) Andreas 3;0.22
*CHI: aga mina **täna** lasteaias tegin õhupalle.
- (14) Andreas 3;1.09
*CHI: ütle emmele, kes meil **täna** tädi külas käis, ütle issile.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et lapse sõnavarasse ilmuvad esimesed olevikule viitavad ajasõnad on *praegu*, *nüüd* ja *täna*. Sünonüümsed *praegu* ja *nüüd* erinevad lapsekeeles oma kasutuse poolest. Ajasõna *praegu* tähendus hõlmab laiemat ajavahemikku olevikus, veel esineb see märkimisväärselt sagedasti eituse mõjualas, mille kaudu implitseeritakse kõnealuse sündmuse võimalik toimumine kõnehetkele eelnevalt või järgnevalt. Ajasõna *nüüd* leiab pigem kasutust sündmuse hetkelise muutuse tähistamisel ning selle tähendus hõlmab enamasti lühikest ajahetke. Ühikuline oleviku ajasõna *täna* on lapsekeeles sagedasti esinev sõna, mille abil väljendatakse kõnehetke ajal käesolevat päeva.

4.2. Minevikule osutavad ajasõnad

Esimeste mineviku ajasõnadena ilmuvad lapse repertuaari **eile** ja **ammu**. Selleks ajaks on lapse kõnes leida juba ka esimesi verbi lihtminevikuvorme (Argus 2007, 2008).

Minevikule osutavatest ajasõnadest ilmub esimesena ühikuline **eile** (15), (16) ning lapsekeeles kasutuses tähistab see määratlemata aega minevikus. Spontaanse kõne andmete põhjal on keeruline määrata, kas sõna tähendus on omandatud või mitte. Küll aga nähtub andmetest, et lapsed kasutavad sõna *eile* minevikuaja tähenduses ning vähemalt esimese kolme eluaasta jooksul seda täiskasvanupäraselt enamasti ei kasutata (17). Varases eas kasutatakse ajasõna *eile* küll minevikuaja täpsustamiseks, kuid see võib hõlmata ükskõik millist aega minevikus.

- (15) Andreas 2;0.01
*CHI: **eile** maal.
- (16) Andreas 2;0.07
*CHI: kuidas käis **eile** maal?
- (17) Andreas 2;8.13
*CHI: issi oli ka siin **eile** [= eelmine] kord seal vannis oli tudumas.

Kahes alamkorpuses (Andreas, Hendrik) leidis ka mineviku ajasõna **ammu** kasutust. See ilmub lapse kõnesse alles kolmeaastaseks saamise piiril; *ammu* abil hakkavad lapsed väljendama ajahetke kaugemas minevikus, vt allpool (51).

Esimeste mineviku ajasõnade *eile* ja *ammu* esinemine lapsekeeles on võrdlemisi harv. Uurimus verbi ajamorfoloogiast (Argus 2007) näitab, et umbes kaheaastasest peale sageneb minevikuvormis verbide hulk, mis omakorda võib selgitada seda, et minevikule osutavaid ajasõnu on varases lapsekeeles väga vähe. Järelikult on lapsel minevikulistest sündmustest rääkimiseks vajalikud grammatilised vahendid keeles juba olemas.

4.3. Tulevikule osutavad ajasõnad

Tulevikule osutavatest ajasõnadest ilmuvad esimestena **homme**, **kohe** ja **varsti**. Need ilmuvad lapse keelde KH+SA väljendamise perioodil, umbes kaheaastaselt; vanuse kasvades läheneb ka ühikulise ajasõna *homme* kasutus täiskasvanupärasele.

Ühikuline ajasõna **homme** ilmub samaaegselt vektoriaalsete tulevikule osutavate ajasõnadega *kohe* ja *varsti*, kuid selle kasutus erineb täiskasvanute omast. Lapsed kasutavad ajasõna *homme* nii tulevikuaajale (18), (19), (22), (48) kui ka minevikuaajale viitamiseks (20), (21).

- (18) Andreas 2;0.15
*CHI: **omme** [: *homme*] Atsu sünnipäev.
- (19) Hendrik 2;1
*CHI: **homme** tudi [= magab], see **homme** tudi.
- (20) Andreas 2;1.06
*CHI: **homme** sadas vihma.
- (21) Andreas 3;0.11
*CHI: ma tegin seda **homme**.
- (22) Liisa 3;0.20
*LII: **homme** lähme õue.

Tuleviku ajasõnad **kohe** ja **varsti** märgivad lapsekeeles määratlematus kauguses ees olevat ajahetke, osutades siiski pigem kõnehetkele vahetult järgnevale ajale. Lapsekeeles pole nimetatud kahe ajasõna esinemissagedusel märkimisväärseid erinevusi, kuid sisendkeeles on sagedasem *kohe* (vt tabelid 1 ja 2). Tulevikule osutav ajasõna *kohe* ilmub lapse repertuaari kaheaastaselt (23). Lisaks sellele, et lapsekeeles väljendab ajasõna *kohe* kõnehetkele vahetult järgnevat aega (24), (25), omab see mõnel juhul tähendusvarjundit 'kiiresti' (26), (27). Sama nähtub sisendkeelest (nt *ei tule toast ära*, *mine sinna tagasi kohe*); lastele suunatud kõnest võib leida veel ka *kohe* partiklistunud kasutust (nt *osta kohe suur auto*; *ahah, sul on kohe sellised soovid*).⁹

- (23) Andreas 2;0.14
*CHI: **kohe** hakkab.
- (24) Liisa 3;0.20
*LII: need kukuvad **koge** [: *kohe*] maha.
- (25) Andreas 3;0.07
*CHI: ma näitan sulle **kohe**.
- (26) Mariann 2;10.04
*CHI: paneme peale **kohe**.
- (27) Andreas 2;1.02
*CHI: issi napsas kinni selle **kohe** Atsu [: *Andrease*].

⁹ Andrease alamkorpuse materjalil leidub *kohe* tähenduste nn piiripealset ehk ka partiklilaadset kasutust (nt vanuses 3;0.22 *nüüd ma kasvan kohe* hästi suureks), kus ajaline tähendus on taandumas, kuid analüüsis on sellised juhud arvestatud ajalise tähenduse hulka.

Tulevikule osutav ajasõna **varsti** on selgepiirilisema tähendusega kui *kohe* ning esineb lapse- kui ka sisendkeeles kõnehetkele järgneva ajavahemiku märkimiseks. See ilmub siinse analüüsimaterjali põhjal juba enne lapse kaheaastaseks saamist (28).

(28) Carlos 1;8.27

*CAR: tuh-tuh **vaarti** [: varsti] sõidab.

(29) Andreas 2;0.03

*CHI: **vasti** [: varsti] tuleb tibuke.

(30) Andreas 2;0.14

*CHI: **vasti** [: varsti] pime, siis paneme lambid pelema.

Võib oletada, et ajasõna *varsti* tähendus on laste jaoks hõlpsasti arusaadav (30), kuna selle tähendus on selgepiiriline. Sisendkeeles leidub ajasõnade *praegu* ja *varsti* vastandamist (31), mis kindlasti aitab lapsel mõlemate ajasõnade tähendusi mõista. Kõnehetke ja sellele järgneva aja vastandamist nende sõnadega esineb lapse kõneski (32).

(31) Andreas 2;1.06

MOT: **praegu** on veel valge, aga **varsti** kohe läheb pimedaks.

(32) Andreas 3;0.22

*CHI: meie oleme metsas **praegu**, **varsti** lähme koju tagasi.

Tuginedes eesti keele deiktiliste ajaväljendite liigitusele (Pajusalu jt 2004), saab siinse materjali põhjal öelda, et varase lapsekeele repertuaaris on tulevikule osutavateks ajasõnadeks üks piiritlevat ajavahemikku märkiv (*homme*), kaks ähmast ajavahemikku märkivat ja tulevikuajas lähemale osutavat sõna (*varsti*, *kohe*). Lähtudes siinkohal vaid lapsekeele materjalist, saab öelda, et tulevikule osutatakse ka järjestuslikkust väljendavate sõnadega *enne* ja *pärast* (vt allpool jaotis 4.5).

4.4. Teised aja mõistestamisega seotud deiktikud

Järgnevalt leiavad käsitlemist deiktilised ajasõnad, mis ei osuta iseseisvalt minevikule, olevikule ega tulevikule. Lauses kvantifitseeriva määrusena esinevatest ja korduvusele või järgnevusele viitavatest hägusama tähendusega ajasõnadest **juba**, **veel**, **alles** ja **jälle** järeldeb kirjeldatava tegevuse eeldatav toimumisaeg või -ruum (nt lausest *ma juba õpin* järeldeb, et õppimine on ootuspärasest varasem tegevus).

Ajasõna **juba** ilmub lapse keelde kõnehetke väljendamise perioodil ning KH+SA väljendamise perioodi alguses (Andreasel juba vanuses 1;10), see esineb esmalt vaid kas üksikult (33) või koos verbi olevikuvormiga (34), (35). Ajasõna *juba* tähendusest võib järeldada sel juhul kirjeldatud sündmuse või situatsiooni ootuspärasest varasema aja – näitelausest (33) võib järeldada, et kõneleja seisukohast on pimedaks minek ootuspärasest varasem. Samas pole kindlaid andmeid, et lapsed selle sõna tähendust kirjeldatud viisil tajuvad. Verbi minevikuvormiga koos esinev *juba* (36), (37) osutab kirjeldatud tegevuse lõpetatusele.

- (33) Andreas 2;0.24
*CHI: õues **juba** pime.
- (34) Andreas 2;1.01
*CHI: notsul on **juba** heina.
- (35) Mihkel 3;0.20
*CHI: me sõidame uba [: **juba**].
- (36) Andreas 2;6.12
*CHI: Kriimsilm **juba** vaatasin.
- (37) Liisa 3;0.20
*CHI: **juba** tuttu kits läks.

Adverb **veel** on varases lapsekeeles üks sagedasemaid sõnu (vt ka Vider 1995), see ilmub lapse kõneste esmalt küll lisahulga tähenduses (nt *veel piima*), kuid enne kolmandat eluaastat kasutavad lapsed seda ka aja väljendamiseks. Näiteks Andrease lindistustes esineb *veel* kokku 491 korral, millest aja tähenduses 54 korral. Aja tähenduses kasutavad lapsed seda sõna käesoleva sündmuse aja väljendamiseks (38). Eitavas lauses esinev ajaline *veel* on varases lapsekeeles üsna sage, näiteks Andrease materjalis 16 juhul 54-st ning kolmikute korpuse materjalis kõigil kasutusjuhtudel. Eituse mõjualas võib *veel* implitseerida kirjeldatud sündmuse toimumise kõnehetke ajale järgnevalt ehk osutada tuleviku ajale (39), (40).

- (38) Andreas 3;0.09
*CHI: kutsu on **veel** haige.
- (39) Andreas 2;8.13
*CHI: ma **veel ei võta**; natukene on veel kuum
- (40) Liisa 3;0.20
*LII: **ei lähe veel** õue.

Ajasõna **alles** esineb siinse uurimuse materjalis vaid Andrease alamkorpuses ning ilmub KH+SA väljendamise perioodi alguses (41). See sõna esineb vaadeldud materjalis koos verbi olevikuvormiga kahes funktsioonis: viidates kõnehetke ajale (42), kui selle sõna tähendusest on järeldatav kirjeldatud situatsiooni ootuspärasest hilisem aeg (vrd *olen alles koolis* = *olen veel koolis*); üksikutel juhtudel ka viidates kõnehetkele vahetult eelnenud ajale (43).

- (41) Andreas 2;1.03
*CHI: emme tudub veel **alles**.
- (42) Andreas 3;0.04
*CHI: see auto **alles** tuleb siit.
- (43) Andreas 2;0.20
*CHI: Atu [: Andreas] **alles** pani.

Korduvust väljendav ajasõna **jälle** ilmub suhteliselt vara, juba kõnehetke väljendamise perioodil (44). Ajasõna *jälle* kasutab laps mingi varem toimunud tegevuse või situatsiooni kordumisele viitamisel (45), (46) ning samas kasutuses koos ajasõnadega *homme* (48) ja *siis* (47) ka tulevikule viitamisel.

- (44) Andreas 1;08.25 [Situatsioon, kus ema palub lapsel müdistamine lõpetada, kuid laps teeb seda veel kord]
*CHI: **Lälle** [: jälle].
- (45) Andreas 1;09.11
*CHI: **jälle** uppi.
- (46) Andreas 2;0.03
*CHI: näe **jälle** suul [: suur] auto.
- (47) Andreas 2;5.30
*CHI: **siis jälle** korjame kartuleid.
- (48) Andreas 2;0.24
*CHI: **ome** [: homme] **lälle** [: jälle] puhastame.

Korduvusele ja järgnevusele viitavad hägusama tähendusega ajasõnad *juba*, *veel*, *alles* ja *jälle* on lapsekeeles sagedased ning ilmuvad kõnesse juba enne lapse kaheaastaseks saamist. Need on sõnad, mis võivad esineda nii verbi oleviku- kui ka minevikuvormiga, aidates teiste võimaluste kõrval väljendada ka tulevikuaega. Üldistavalt saab öelda, et ajasõnu *juba*, *veel*, *alles* ja *jälle* esinevad lapsekeeles kirjeldatud situatsiooni või sündmuse (ootuspärasest varasemat või hilisemat) muutuse märkimiseks.

4.5. Ajalisi järgnevussuhteid väljendavad sõnad

Järgnevalt leiavad käsitlemist ajasõnad **enne**, **pärast** ja **siis**. Need on sõnad, mille abil lapsed hakkavad kirjeldama sündmuste ajalist järjestust. Nii lapsekeeles kui ka sisendkeeles on **siis** sagedasim ajasuhet väljendav sõna.

Ajasõna **enne** ilmub lapse kõnesse KH+SA perioodi algul (49), kuid selle kasutus on harv ja tähistab pigem kirjeldatava tegevuse vahetut eelnemist. Sõna kasutus sageneb oluliselt KH+SA+RA väljendamise perioodil, kui materjalist võib leida **enne** abil nii tegevuste järjestumise raames eelnevusele viitamist (50) kui ka minevikus toimunud sündmusele viitamist (51). Neist esimene tähendus on sünonüümne sõnaga *kõigepealt* ja teine sõnaga *varem*. Lapsele suunatud kõneski esineb sõna *enne* nii minevikus toimunud sündmusele viitamisel (nt *loe see sõna, mis sa ütlesid enne*) kui ka tegevuse eelnemist tähistavas kasutuses (nt *söö suu tühjaks enne*).

- (49) Andreas 2;0.02
*CHI: kots [: klots] läheb **enne**, siis lusikas.
- (50) Andreas 3;0
*CHI: ei, **enne** peab soolase ära sööma.
- (51) Andreas 3;0.08 [Arsti-mängu situatsioon]
*CHI: aga ma **enne** tahtsin nii **ammu** neid [= arstimütsi ja näomaski].

Ajalist järgnevust¹⁰ väljendav **pärast** (52) on määratlematu pikkusega eesolevale ajavahemikule osutav sõna. Esimesed sõna *pärast* kasutusjuhud on lapsekeelele iseloomulikud täiskasvanu poolt öeldu imitatsioonid KH+SA väljendamise perioodil, kuid vanuse kasvades sõna kasutus sageneb. Tulevat aega hakkab laps väljendama koos verbi olevikuvormi ja ajasõnaga *pärast* (53). Teistes vaadeldud korpustes pole sõna *pärast* esinemisjuhte ei lapse- ega sisendkeeles leida, sest need lindistused on lühemad, mistõttu on neis ka keelematerjali vähem.

(52) Andreas 2;0.23

*CHI: **pärast** võtame maast ära.

(53) Andreas 2;5.02

*CHI: ma panen selle raamatu sinna alla, siis **pärast** loevad, praegu on tuduaeg.

Lapse repertuaaris on **siis** esmalt kasutusel ajale ja järgnevusele viitavana (sõna *siis* semantilist analüüsi vt Jansons 2001). Esimesed esinemisjuhud on täheldatavad juba kõnehetke väljendamise perioodil, kui seda sõna kasutatakse sarnaselt ajalisele järgnevusele viitava sõnaga *pärast* (54), (55). Samuti haakub sõna *siis* järjestumise tähendust kandev kasutus sõnaga *enne* (56), mille abil väljendatakse kõnehetkel toimuva ja kavandatava tegevuse järjestamist.

(54) Andreas 2;0.01

*CHI: **siis** helistab manale [: vanaemale].

(55) Mihkel 3;0.20

*CHI: **siis** saate kommi.

(56) Andreas 2;0.02

*CHI: kots [: klots] läheb **enne**, **siis** lusikas.

Tegemist on lapse igapäevase suhtluse loomuliku osaga, kus ema ja laps on koonandanud tähelepanu samale tegevusele ning see annab põhjust järjestikku toimuvast rääkida. Järjestumist väljendavad sõnad *enne*, *pärast* ja *siis* esinevad ka lapsele suunatud kõnes sellises situatsioonis, kus tegevuse sooritamine sõltub nn vaheetappide läbimisest (nt mingi toidu valmistamine, pusle ja klotside kokkupanek vms). Relatiivset aega hakkavad lapsed esialgu väljendama adverbidega *siis* ja *kui*, esimene selline kasutus ilmub juba KH+SA väljendamise perioodi alguses (57), kuid see pole sage. Alates vanusest 2;5 võib märgata relatiivse aja väljendamise kasvu sõna *siis* (ja *kui*) abil (58), (59), kuid sõna *siis* valdavaks funktsiooniks jääb siiski ajalisele järjestusele viitamine.

(57) Andreas 2;0.22

*CHI: **siis kui** see läpeb [: lõpeb] äla [: ära] see.

(58) Andreas 3;0.09

*CHI: **kui** kutsul tuleb sünnipäev, **siis** sööme seda;

(59) Mariann 2;10.04

*MAN: **kui** uue kodu teevad ilusaks, **siis** saame.

¹⁰ Andrease materjalist nähtub, et põhjuslikkuse tähenduses esineb *pärast* esmakordselt vanuses 3;0.02 (*nalja pärast ma panen*), seega on valdav *pärast* kasutus vaadeldud keelematerjalis ikkagi ajaline.

Varases lapsekeeles ilmuvad ajasõnad *enne, pärast* ja *siis* osutavad kirjeldatava tegevuse ajalisele järjestussuhtele. Lapse vanuse kasvades tekib neile sõnadele ka laiem tähendus, mis osutab ajas kaugemale minevikule ja/või tulevikule.

5. Kokkuvõtteks

Varasemad uurimused (Weist 2002a) on näidanud, et ajaline viitamine lapsekeeles algab kõnehetke ja sündmuse aja deiktiliste suhete väljendamisest. Siinse uurimuse tulemused toetavad seda väidet – kuni kolmeaastase lapse repertuaar hõlmab valdavalt deiktilisi ajasõnu, mis osutavad kõnehetke ajale ning kõnehetkest lähtuvalt ajas edasi või tagasi. Ajasõnad ilmuvad lapse keelde kahe sõnalause perioodil ning mõni aeg hiljem kui näiteks esimesed deiktilised ruumisõnad (vt Pajusalu jt 2004: 114).

Ajalist viitamist alustab laps sõnadega, mis ka täiskasvanukeeles sagedasti esinevad, ning räägib esialgu sündmustest, mis toimuvad siin ja praegu. Siinse uurimuse tulemused näitavad, et varase keele ajasõnad on deiktikud, mida võib jagada kolme rühma: esiteks deiktilised ajasõnad, mis osutavad olevikule (*praegu, nüüd, täna*), tulevikule (*homme, kohe, varsti*) ja minevikule (*eile, ammu*); teiseks deiktikutena käituvad ajasõnad *juba, veel, alles, jälle*, mis ei osuta iseseisvalt minevikule, olevikule ega tulevikule – need on lauses kvantifitseeriva määrusena esinevad ja korduvusele või järgnevusele viitavad hägusama tähendusega ajasõnad; kolmandaks ajalist järjestuslikkust väljendavad *enne, pärast* ja *siis*.

Olevikule viitavate ajasõnade sage kasutus annab tõestust olevikukesksest ajasüsteemist lapse varasel perioodil. Oleviku ajasõnad ilmuvad lapse kaheaastaseks saamise piiril ning samal perioodil esinevad lapse kõnes ka verbi olevikuvormid. Seega võib öelda, et aja väljendamine algab grammatilise aja kõrval samaaegselt leksikaalsete vahenditega. Esimesed oleviku ajasõnad (*praegu, nüüd, täna*) täpsustavad viidatavat oleviku ajahetke. Oleviku ajasõnadest väärib esiletõstmist *praegu*, mis esineb lapsekeeles sageli koos sündmuse eitusega, lastes järeldada selle toimumist edaspidi.

Esimeste mineviku ajasõnade *eile* ja *ammu* esinemine lapsekeeles on harv. Minevikuvormis verbide hulk aga aina sageneb umbes kaheaastasest peale. Järelikult on lapsel vahetult enne kõnehetke toimunud sündmustest rääkimiseks vajalikud grammatilised vahendid keeles juba olemas. Mineviku ajasõnade vähesus lapsekeeles võibki sellest johtuda. Võrdluseks olgu siinkohal välja toodud tulevikule viitavad ajaadverbid lapse varasel perioodil: *homme, varsti, kohe, siis, pärast*; lisaks eituse mõjualas tulevikuaega implitseerivad *veel* ja *praegu*. Tulevikku ei saa eesti keeles grammatiliselt väljendada, seega vajab see ajatähendus enam leksikaalseid vahendeid.

Esimesed ajasõnad on deiktikud, mis viitavad ajasuhetele lähtuvalt kõnehetkest. Leksikaalse aja väljendamine algab olevikukeskselt – kõigepealt ilmuvad olevikule osutavad ja olevikuaega täpsustavad ajasõnad. Seejärel sageneb nii mineviku väljendamine grammatiliste ja leksikaalsete vahenditega kui ka tuleviku väljendamine ajaadverbidega.

Lühendid ja sümbolid

CHI, MIH, CAR, LII, MAN lapse nime lühend lapsekeele korpus

KH kõnehetk

MOT ema

RA relatiivne aeg

SA sündmuse aeg

[ ] nurksulgudes on lisatud kommentaarid

(*) täiskasvanupärasest keelest hälbiv vorm

Materjali allikad

Andmebaasi CHILDES eesti keele korpus. <http://chilDES.psy.cmu.edu/data/Other/Estonian>
(20.02.2012)

Kolmikute korpus. (Reili Arguse koostatud andmekogu koostaja valduses.)

Viidatud kirjandus

Argus, Reili 2004. Eesti keele käändesüsteemi omandamine: esimestest sõnadest mini-paradigmadeni. – Emakeele Seltsi aastaraamat, 49 (2003), 24–49.

Argus, Reili 2005. Imitatiivide kohas lapsekeeles: reduplikatsioonist, morfoloogiast ja sõnaliigilisest ambivalentisusest. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 1, 19–34.

Argus, Reili 2007. Eesti keele verbi ajamorfoloogia ja aspektilisuse omandamisest. – Emakeele Seltsi aastaraamat, 52 (2006), 7–32.

Argus, Reili 2008. Eesti keele muutemorfoloogia omandamine. Tallinna ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid, 19. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

Argus, Reili; Parm, Sirli 2010. Eesti keele ajakategooria omandamisest – ajavormid ja ajasõnad. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 6, 25–41. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa6.02>

Bloom, Paul 2000. How Children Learn the Meanings of Words. Cambridge, MA: MIT Press.

Clark, Eve Vivienne 1973. How children describe time and order. – C. A. Ferguson, D. I. Slobin (Eds.). Studies of Child Language Development. New York: Holt, Rinehart & Winston, 585–606.

Clark, Eve Vivienne 2009. First Language Acquisition. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.

Diessel, Holger 2004. The Acquisition of Complex Sentences. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511486531>

Elliot, Alison J. 1981. Child Language. Cambridge: Cambridge University Press.

Friedman, William J. 1982. Conventional Time Concepts and the Children's Structuring of Time. – W. Friedman (Ed.). The Developmental Psychology of Time. New York: Academic Press, 171–208.

Hennoste, Tiit; Lindström, Liina; Rääbis, Andriela; Toomet, Piret; Vellerind, Riina 2000. Eesti suulise kõne korpus ja mõnede allkeelte võrdluse katse. – T. Hennoste (Toim.). Arvutuslingvistikalt inimesele. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised, 1. Tartu: Tartu Ülikool, 245–283.

Jansons, Airi 2001. Partikkel *siis* eesti suulises kõnes: üldiseloomustus ja funktsioonid. Bakalaureusetöö käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.

Leiwo, Matti 1993. Lapse keeleline areng. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.

Levinson, Stephen 1983. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.

Pajusalu, Renate 2009. Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pajusalu, Renate; Tragel, Ilona; Veismann, Ann; Vija, Maigi 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised, 5. Tartu: Tartu Ülikool.

- Pajusalu, Renate; Tõugu, Pirko; Vija, Maigi; Tulviste, Tiia 2011. Konditsionaali omandamisest eesti lapsekeeles. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 7, 141–155. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa7.09>
- Reichenbach, Hans 1947. Elements of Symbolic Logic. New York: Free Press.
- Salasoo, Tiiu 2005. The initial vocabulary of children learning Estonian – What do they talk about? – Summaria acroasium in sectionibus. Linguistica. Yoshkar-Ola, 225–227.
- Salo, Age 1995. Eesti keele verbivormistiku omandamine vanuses 1;5-3;11. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli läänemeresoome keele õppetoolis. Tartu: Tartu Ülikool.
- Slobin, Dan Isaac 1985. Crosslinguistic evidence for the language-making capacity. – D. I. Slobin (Ed.). The Crosslinguistic Study of Language Acquisition. Vol. 2. Theoretical Issues. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1157–1256.
- Tomasello 2003. Constructing a Language. A Usage-Based Theory of Language Acquisition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vider, Kadri 1995. 2–3-aastaste laste sõnavara. Tartu Ülikool. Diplomitöö käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Vihman, Marilyn May; Maigi Vija 2006. The acquisition of verbal inflection in Estonian. – N. Gagarina, I. Gülzow (Eds.). The Acquisition of Verbs and their Grammar: The Effect of Particular Languages. Studies in Theoretical Psycholinguistics, 33. Dordrecht: Springer, 269–295.
- Vija, Maigi 2005. Asesõnad ja isikuväärtamine lapsekeeles. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Vija, Maigi 2007. Pronoomenid lapsekeeles: mõnda MINA ja SINA omandamisest eesti laste näitel. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 3, 371–384.
- Vija, Maigi; Torn-Leesik, Reeli; Pajusalu, Renate 2009. Tegumood eesti lapsekeeles. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 5, 329–344. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa5.22>
- Weist, Richard 1986. Tense and aspect. – P. Fletcher, M. Garman (Eds.). Language Acquisition: Studies in First Language Development. Cambridge: Cambridge University Press, 356–374.
- Weist, Richard 2002a. Space and time in first and second language acquisition: A tribute to Henning Wode. – P. Burmeister, T. Piske, A. Rohde (Eds.). An Integrated View of Language Development: Papers in Honor of Henning Wode. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 79–108.
- Weist, Richard 2002b. Temporal and spatial concepts in child Language: Conventional and configurational. – Journal of Psycholinguistic Research, 31 (3), 195–210. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1015522711549>
- Weist, Richard; Wysocka, Hanna; Lyytinen, Paula 1991. A cross-linguistic perspective on the development of temporal systems. – Journal of Child Language, 18, 67–92. <http://dx.doi.org/10.1017/S0305000900013301>
- Winkel, Heather 2004. The acquisition of temporal reference cross-linguistically using two acting-out comprehension tasks. – Journal of Psycholinguistic Research, 33 (4), 333–355. <http://dx.doi.org/10.1023/B:JOPR.0000035105.65440.b8>

Sirli Parm (Tartu Ülikool) uurimisvaldkondadeks on esimesese keele omandamine (ajasüsteemi omandamine) ja leksikaalne semantika.
sirli.parm@ut.ee

EARLY DEVELOPMENT OF TIME ADVERBS IN ESTONIAN CHILD LANGUAGE

Sirli Parm

University of Tartu

This article discusses the acquisition of the category of time by Estonian children between one and three years of age. The discussion is based on a study of recordings of Estonian children in the CHILDES database and in the triplets corpus. At the beginning of the acquisition of the category of time there exists only means for expressing present time but before turning three years of age children will also start talking about events that have happened in the past or will happen in the future. A previous study (Argus, Parm 2010) has showed that Estonian children develop a clear distinction between past and non-past; the present tense forms are already understood by four-year-olds while the past and future forms only by six-year-olds. The aim of the study is to find out which time adverbs appear in the speech of a child before the age of three and describe the functions in which these time adverbs occur in the child's speech.

The results of the study show that: a) when children begin to utilize tense morphology, they are capable of expressing present tense forms at the same time as some time adverbs; b) time adverbs appear in the child's speech before the age of three and many of them resemble adult usage; c) the time adverbs used the most frequently in order to express the future tense are: *varsti* 'soon', *kohe* 'immediately', *siis* 'then', *pärast* 'after'; d) the sense of time adverbs that express conventional time are not fully acquired (for example, *eile* 'yesterday' means any time in the past); e) between 2;5 and 3;1 years the amount of *then*- and *when*-clauses increase, consistent with the rapid development of talking ability; f) in early children's speech, the adverbs *siis* 'then', *enne* 'before' and *pärast* 'after' denote the sequence of time. When children are aged between about 1;7 and 3;0, they productively code relations between speech time and event time, as shown in the longitudinal Estonian data.

Keywords: first language acquisition, first words, semantics, tense, Estonian